

ПОГЛЯДИ НА УКРАЇНІЗАЦІЮ ШКОЛИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ТА ДІЯЧІВ ОСВІТИ (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

У статті висвітлено погляди українських педагогів і діячів освіти на українізацію школи в 20-х рр. ХХ ст., які відіграли важливу роль у становленні в Україні національної школи та формуванні національної самосвідомості народу. Запровадження політики українізації в освітню сферу викликало широке обговорення цих процесів у республіканській пресі, серед педагогів, освітніх та партійних діячів, практичних працівників освіти, що свідчило про різноманіття думок серед партійних лідерів та української інтелігенції тієї доби, про можливість полеміки та пошуку різних методів її проведення.

Ключові слова: українізація, національна школа, українські педагоги, діячі освіти, Г. Гринько, М. Скрипник, О. Шумський, Я. Ряппо.

Предметом особливої уваги сучасних дослідників є проблеми реформування та розвитку системи освіти в Україні, вирішення яких неможливе без вивчення та врахування минулого досвіду, особливо періоду 20-х рр. ХХ ст. У той час такі суспільно-політичні процеси, як запровадження політики українізації, безпосередньо впливали на розвиток та функціонування загальноосвітньої школи.

Глибоке наукове вивчення історичного досвіду українізації освіти та аналіз праць українських педагогів і освітніх діячів щодо цього процесу сприяє створенню чіткого уявлення про становлення в Україні національної школи, яке відіграє важливу роль у формуванні національної самосвідомості народу, збереженні його багатотисячолітньої історико-культурної спадщини.

Мета статті полягає у висвітленні поглядів українських педагогів та освітніх діячів на українізацію шкільної освіти, яка здійснювалася радянським урядом у 20-ті рр. ХХ ст.

Безпосередньо політиці українізації присвячено значну кількість сучасних наукових праць з історії України. Так, причини українізації, її мету, зміст, форми та наслідки з'ясували Л. Блінда, Я. Верменич, В. Даниленко, Я. Дашкевич, С. Кульчицький та інші дослідники. Серед досліджень, у яких приділялася значна увага питанням українізації освітньої сфери, зокрема, шкільної освіти, слід відзначити праці Л. Березівської, В. Борисова, І. Ніколіної, Н. Рудницької, М. Чернявської.

Різнманітні погляди на проведення українізації зацентрували нашу увагу на аналізі наукових праць українських педагогів та освітніх діячів щодо причин, проблем і засобів українізації шкільництва в зазначений період.

Ідея національної школи сформувалася ще задовго до 20-х рр. ХХ ст. Вона знайшла своє відображення у творчих доробках та працях багатьох письменників, зокрема, В. Винниченка, Б. Грінченка, П. Куліша, І. Франка, Т. Шевченка, визначних культурних діячів та педагогів: М. Грушевського, І. Огієнка, С. Русової, С. Сірополка, П. Холодного, Я. Чепіги та ін.

Українська історія, починаючи з 1917 р., характеризується значними і частими змінами в суспільно-політичному житті, які позначилися і на розвитку освіти. З приходом до влади українських урядів розпочався широкий народний рух, який набув національного забарвлення. Українське суспільство розпочало відродження національної культури, рідної мови і школи.

Як зазначав М. Грушевський, серед усіх потреб національного життя потреба рідної школи є найголовнішою, бо народ, який не має своєї школи, ніколи не стане самостійним [1, с. 64].

Заслужують на окрему увагу ідеї І. Огієнка щодо запровадження національного компонента як важливої складової формування нащадків – патріотів України до змісту освіти. За концептуальними поглядами педагога, національна культура повинна розвиватися як тип відкритої культури, що поєднує пізнання історичного досвіду свого народу з усвідомленням його належності до загальнолюдського культурологічного процесу. Сім'я, рідна мова, церква, культура, на думку І. Огієнка, є головними чинниками національного виховання. Педагог обґрунтовував положення про необхідність виховання тогочасної молоді на традиціях українського козацтва, на кращих зразках літературних творів про героїчні вчинки захисників нашої Батьківщини. І. Огієнко був глибоко переконаний у тому, що обов'язком кожного українського патріота-інтелігента, якого повинна сформувати школа, є, насамперед, підвищення культурного рівня всього народу, боротьба за його духовне відродження і побудову незалежної держави [2].

Рідна, українська, школа, на думку відомого педагога та освітньої діячки С. Русової, є “першою політичною і соціально-педагогічною вимогою кожного народу, який скидає з себе ланцюги гніту, скидає ту кригу байдужості, якою скуто було його серце за часів утисків і пригноблення вільної думки, його національної свідомості” [3, с. 124].

У демократичній рідній школі весь зміст освіти й організація навчання мають відповідати національним інтересам, враховувати освітні традиції українського народу, здобутки національної культури, особливості української дитини. Остання, підкреслює С. Русова, не дуже експансивна, вона занадто вразлива й часто ховається “од інших своїми переживаннями; до неї треба підходити з ласкою, привернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість; тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулість” [3, с. 75].

Зазначимо, що впродовж 1917–1919 рр. Україна пережила кілька змін влади, кожна з яких по-своєму визначала розвиток української освіти. Педагоги, працівники освіти, політичні діячі виробили систему поглядів на національну школу, які й сьогодні є актуальними та слугують підґрунтям для її розбудови, але яку їм так і не вдалося впровадити в життя у той складний час. Продовжився цей процес і з утвердженням радянської влади в Україні, лише набувши іншого, політичного забарвлення. Українізація дедалі більше ставала засобом для зміцнення позицій радянської влади в Україні.

Із запровадженням радянським урядом у 20-х рр. ХХ ст. політики коренізації з метою зміцнення владних структур у національних республіках й укорінення партійно-радянського апарату та здійснення в її межах українізації освітньої сфери почалося активне обговорення цих процесів у республіканській пресі, серед педагогів, освітніх і партійних діячів, практичних працівників освіти, що свідчило про різноманіття думок серед партійних лідерів та української інтелігенції тієї доби, про можливість полеміки та пошуку різних методів її проведення.

Вперше ж висвітлення освітньої політики 20-х рр. ХХ ст. здійснювали безпосередні учасники тих подій, державні та партійні діячі Г. Гринько, В. Затонський, Є. Квірінг, Я. Ряппо, М. Скрипник, О. Шумський та ін. У їхніх працях викладено офіційні підходи, наведено концептуальні погляди на українізацію шкільної освіти, реформування загальноосвітньої школи та розвиток її мережі.

Вони намагалися максимально використати офіційний курс коренізації (українізації) в інтересах культурного національного відродження. Однак заходи з українізації в шкільній освіті дістали своєрідне тлумачення з боку низки керівних діячів Комуністичної партії України та уряду України, котрі входили до найвищого осередку й обстоювали думку про те, що народна освіта є соціально-економічною проблемою й тісно пов'язана з національною політикою партії. В середині самої партії розпочалася боротьба поглядів щодо національного питання серед тих, хто щиро сприйняв революційні гасла стосовно визволення націй від політичного та культурного пригнічення як керівництво до дії, і тих, хто вважав їх пропагандистськими засобами, актуальність яких відпала з отриманням партією політичної влади. Одна з дискусій виникла в 1921 – на початку 1922 р. Позиція одних, яку підтримував тоді Народний комісар освіти УСРР Г. Гринько, відображала думку про те, що будівництво радянської школи повинно проводитися з урахуванням потреб національного складу населення. Проти такого підходу виступали ряд партійних і державних діячів, деякі з них навіть доходили ледве не до заперечення існування самої української нації. Під сумнів ставилася доцільність випуску книг українською мовою та сприяння у розвитку української мови. Висувалася навіть вимога “щоб у наших школах не висіли портрети Коцюбинського” [4, с. 33].

Стверджувалося, що “всі види культурно-освітньої роботи на 80%, якщо не повністю, знаходяться в руках різноманітних націоналістів”. У здійсненні ж українізації вбачалися підступи різноманітних націоналістів і вплив “петлюрівської інтелігенції та шовіністичних настроїв працівників Наркомосу” [4, с. 42]. Такої позиції тоді дотримувалися секретар ЦК КП(б)У Д. Лебідь та голова РНК УСРР Х. Раковський. Це значною мірою визначило хід дискусії та прийняття Пленумом ЦК КП(б)У в жовтні 1922 р. постанови, у якій хоча й визнавалася рівноправність української та російської мов, але одночасно підкреслювалося: “без неухильного прагнення до радянської української народної школи, остання неминуче стає цитаделлю українського націоналізму” [4, с. 43]. Подібна оцінка не могла

не позначитися на характері та змісті роботи школи та учителів, їхньому моральному стані. Тим більше, що Пленум визнав за доцільне провести політичну перевірку завідуючих губосвіти й усього учительства. Рішенням Пленуму було звільнено з посади наркома освіти Г. Гринька, головне звинувачення якого полягало у занадто поспішливому проведенні українізації, що безумовно, не влаштувало партійне керівництво ні України, ні Москви. Централізаторські тенденції чітко виявлялися уже тоді в управлінні народним господарством країни, негативно відображалися і на національно-культурному будівництві, і на процесі українізації освіти. У 1923 р. наркомом освіти було призначено В. Затонського. Темпи українізації загальноосвітніх закладів у цей період уповільнились, але сам процес не припинився.

У цей період окреслилися головні організаційні моменти проведення реформи в шкільній справі в зв'язку з українізацією. Публікувалися численні статті, друкувалися виступи тодішніх керівників Народного комісаріату освіти УСРР з національно-культурних питань.

Саме політичні діячі, публіцисти, а не професійні історики, займалися аналізом повороту до коренізації у 1920-ті рр. Осмислення цього періоду відобразилося у тогочасних нарисах з історії КП(б)У, посібниках з основ українознавства, статтях про роботу, яку проводила партія серед національних меншин. Зокрема, значна частина публікацій належить тогочасному голові відділу професійної освіти Наркомосу УСРР Я. Ряппо [5–7]. Він одним з перших, ще до прийняття офіційних постанов про створення національних шкіл, у своїх публікаціях не тільки детально вивчав розвиток мережі та структури системи освіти, а й викладав нове розуміння ВНЗ-технікумів, порушував питання підготовки вчителів і культурно-освітніх працівників, у тому числі й українською мовою.

Ще в 1920 р. освітній діяч, аналізуючи розвиток загальноосвітніх закладів в Одеській губернії, зробив висновок, що не можна обмежитися одномовною школою [5, с. 2]. Пізніше він спробував проаналізувати досягнення і невдачі українізації загальноосвітньої школи. Враховуючи порівняно високе охоплення українського населення (у середньому 70–80%) українською загальноосвітньою школою, Я. Ряппо зробив поспішний висновок про українізацію загальноосвітньої школи у встановлений дворічний термін [6, арк. 65].

Інша праця Я. Ряппо присвячена не тільки українізації загальноосвітньої школи, а й будівництву шкіл для національних меншин. У ній автор визначив 1927 р. як кінцевий термін українізації школи й охоплення загальноосвітніми установами представників національних меншин, що проживають в Україні [7, с. 4].

Така постановка питання говорить про спрощення завдань, які стояли перед Наркомосом республіки в справі будівництва національної загальноосвітньої школи. Подібна оцінка складного і багато в чому суперечливого процесу українізації загальноосвітніх закладів характерна для більшості дослідників 1920-х рр. Пояснюється вона державними надзавданнями в

усіх сферах суспільного і соціально-економічного життя, у тому числі й у висвітленні етапів та перспектив українізації.

Більш зважену і послідовну позицію при оцінюванні українізації загальноосвітніх закладів займав О. Шумський. На сторінках журналу “Радянська освіта” в 1925 р. він виклав свою концепцію розвитку в цілому загальноосвітніх установ та їх українізації. У праці “На третьому фронті...” він розкрив недоліки, що заважали якісній українізації загальноосвітніх шкіл і, головне, виступив проти насильницького підходу до цього процесу [8].

Серед інших причин, що стали на заваді українізації, він виділяв стихійність, відсутність органу на початковому етапі, який здійснював би керівництво цим процесом. Не менш важливою була гостра кадрова педагогічна проблема, недостатня кількість кваліфікованих учителів [8, с. 7].

Порівняльний аналіз українізації загальноосвітніх шкіл у сільській і міській місцевості було зроблено С. Буздальним, який дійшов у своїй статті цілком обґрунтованого висновку про те, що найбільших темпів українізація досягла в сільській місцевості [9].

Глибокий аналіз розвитку національних загальноосвітніх шкіл зроблено М. Скрипником. У праці “Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України)” він на великому фактичному матеріалі показав динаміку зростання загальноосвітніх шкіл для нацменшин, зробив висновок про сприятливий вплив процесу українізації на становлення та розвиток національної загальноосвітньої школи в Україні. Автор також виступив із критикою, розробленої другим секретарем ЦК КП(б)У Д. Лебедем теорії “боротьби двох культур”, сутність якої зводилася до вирішення національного питання шляхом злиття національних мов і поглинання їх російською [10].

На думку М. Скрипника, національне самовизначення зводиться не до взаємної боротьби та протиставлення культур, а до співробітництва, взаємодопомоги і прагнення до єдиної мети. У праці “Національні перетинки” [11] М. Скрипник визначив головну перешкоду в національно-культурному будівництві – великодержавний шовінізм, що значною мірою провокує місцевий націоналізм. Однак у ряді своїх праць автор, відповідно до ідеологічної традиції, звинувачує у багатьох невдачах національно-культурного будівництва “буржуазних націоналістів”, до яких безпідставно зараховує деяких представників педагогічної інтелігенції та службовців [10].

Важливу проблему – підготовку навчально-методичної літератури для національних загальноосвітніх шкіл – спробував висвітлити А. Глинський. Він порушив питання про нестачу підручників рідною мовою для кримськотатарських, вірменських, молдавських, грецьких шкіл. У цілому роблячи правильний висновок про те, що проведення українізації цілком відповідає інтересам національних меншин, автор згідно з ідеологією тих років, стверджував про необхідність підсилити керівну роль пролетаріату в процесі українізації та коренізації [12].

Зазначимо, що в уявленні керівництва Наркомосу, насамперед, О. Шумського “в поняття “українізації” вкладалося вивчення української мови та культури, а не перетворення всякого в українську національність” [13, арк. 41]. Тим більше, що на початку 20-х рр. ХХ ст. в Україні проживало: 1 млн 200 тис. євреїв, 210 тис. німців, 117 тис. поляків, 10 тис. латвійців, 16 тис. литовців, 9 тис. вірмен. Усього в республіці нараховувалося 95% болгар, 82% молдаван, 75% чехів, 52% євреїв від загальної їх чисельності в СРСР [13, с. 57].

У кінці 1920-х – у першій половині 1930-х рр. з’явилися праці, авторами яких були практичні працівники освіти – інспектори та викладачі навчальних закладів, які подали динаміку зростання кількості навчальних закладів з українською мовою навчання, партійності учнів та викладачів, українізації в цілому. Велику кількість статистичних матеріалів щодо українізації, зокрема й освітньої сфери, ввів до наукового обігу один із керівників Наркомосу М. Авдієнко [15].

Висновки. Таким чином, вивчення українізації освіти в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. відбувалось одночасно із самим процесом. У цей період у працях освітніх діячів окреслилися головні організаційні питання проведення реформи в шкільній справі у зв’язку з українізацією. Визначилося коло обов’язкових навчальних предметів, пов’язаних із просуванням українізації, давалися рекомендації з питань організації навчального процесу, видавничої справи, підготовки вчителів. Підбивалися перші підсумки, у яких ураховувалися показники визнання української мови за рідну і володіння нею в середовищі шкільництва та вчителів. Публікувалися численні статті, друкувалися виступи тодішніх керівників Наркомосу УСРР з національно-культурних питань. Саме політичні діячі, публіцисти займалися аналізом повороту до коренізації та здійснення українізації освітньої сфери у 20-ті рр. ХХ ст.

Повертаючись до спадщини українських педагогів та освітніх діячів щодо питань розвитку української національної школи, варто прислухатися до їхніх позицій, адже неувага держави до розбудови національної школи сьогодні гальмує розвиток самої держави.

Список використаної літератури

1. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу / М.С. Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 87 с.
2. Огієнко І.І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І.І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
3. Русова С. Вибрані твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
4. Яницький Г. Розвиток народної освіти на Україні. 1921–1932 роки / Г. Яницький. – К., 1965. – 156 с.
5. Ряппо Я.П. Народное образование и национальный вопрос на Украине / Я.П. Ряппо // Вестник Одесского губотдела народного образования. – 1920. – № 5. – С. 1–4.
6. Рік українізації в шкільній справі жовтень 1923 р. // ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 621. – Арк. 61–71.
7. Ряппо Я.П. Загальне навчання на Україні / Я.П. Ряппо // Путь просвещения. – 1925. – № 1. – С. 1–6.

8. Шумський О. На третьому фронті / О. Шумський // Рад освіта. – 1925. – № 1. – С. 1–11.
9. Буздалін С. Культурно-соціальне будівництво на Харківщині / С. Буздалін // Освіта на Харківщині. – 1927. – № 6. – С. 1–9.
10. Скрипник М.О. Перебудовними шляхами / М.О. Скрипник // Укр. істор. журнал. – 1989. – № 8. – С. 118–124; № 11. – С. 99–108; № 12. – С. 129–135.
11. Скрипник М.О. Національні перетинки / М.О. Скрипник. – Харків : Держ. Вид-во України, 1930. – 180 с.
12. Солодуб П. Наслідки вчительського з'їзду / П. Солодуб // Рад. освіта. – 1925. – № 2. – С. 1–6.
13. Стенограмма засіданий Политбюро ЦК КП(б)У, протоколи № 23–25, 27, 30, 10.05. – 30.06.1926 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 97. – 48 арк.
14. Бюллетень Народного комиссариата внутренних дел. – Харьков, 1923. – № 21. – 57 с.
15. Авдієнко М. Народна освіта на Україні / М. Авдієнко. – Х. : [б. в.], 1927. – 75 с.

Кулиш Т.И. Взгляды на украинизацию школы в трудах украинских педагогов и деятелей образования (20-е гг. XX в.)

В статье представлены взгляды украинских педагогов и деятелей образования на украинизацию школы в 20-х гг. XX в., которые сыграли важную роль в становлении в Украине национальной школы и формировании национального самосознания народа. Внедрение политики украинизации в сферу образования вызвало широкое обсуждение этих процессов в республиканской прессе, среди педагогов, деятелей образования и партийных лидеров, практиков, что свидетельствовало о разнообразии взглядов среди партийных лидеров и украинской интеллигенции того времени, о возможности поиска разных методов ее проведения.

Ключевые слова: украинизация, национальная школа, украинские педагоги, деятели образования, Г. Гринько, М. Скрипник, О. Шумский, Я. Ряппо.

Kulich T. Looks for ukrainian Ukrainian school in the works of teachers and educators (20 years of the twentieth century)

The Ukrainian pedagogues and education workers views on school Ukrainization in the 1920s, which played an important role in settling national school in Ukraine and forming people national consciousness, are enlightened in the article. Ukrainization policy implementation in the educational sphere has caused a wide discussion of these processes in the republican press, among pedagogues, education and party workers, education practitioners, which indicated on the diversity of opinions among party leaders and Ukrainian intellectuals of that time, possibility of debate and search of different methods of its conducting.

Key words: Ukrainization, national school, Ukrainian pedagogues, education workers, H. Hrynko, M. Skrypnyk, O. Shumskiy, Yan Riappo.